

Derleme/Review

Türkiye Yerli At Irkları ve Bir Koruma Çalışması

Orhan YILMAZ

Iğdır Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Zootečni Bölümü, 76100, Iğdır.
e-posta: zileliorhan@gmail.com
Tel: +90 (476) 2261314 / 1225; Faks: +90 (476) 2261251

Özet: Bu çalışma Türkiye yerli at ırkları ile ilgili bilgileri bir araya toplamak için gerçekleştirilmiştir. At, Türk tarihinde her zaman önemli rol oynamıştır ve Türkler atı çeşitli amaçlar için kullanmışlardır. Çeşitli sebeplerden dolayı at varlığı günümüzde oldukça azalmıştır. Günümüzde Türkiye’de Alaca, Anadolu Yerli, Ayvacık Midillisi, Canik, Çamardı Kulası, Çukurova, Doğu Anadolu, Hınısın Kolukısı, Karacabey, Karakaçan, Malakan, Nonyus, Trakya, Türk Arap, Türk İngiliz ve Uzunyayla At ırkları bulunmaktadır. Bu ırklardan bazıları yok olma tehdidi, bazıları ise ağır tehdit altındadır. Marmara Araştırma Enstitüsü, Genetik Mühendisliği ve Biyoteknoloji Araştırma Enstitüsü (GMBA), “Türkiye Yerli Evcil Hayvan Genetik Kaynaklarından Bazılarının in Vitro Korunması ve Ön Moleküler Tanımlanması-1” (TURKHAYGEN-I) adında bir proje uygulamıştır. Bu proje kapsamında Ayvacık Midillisi, Canik, Çukurova, Hınısın Kolukısı ve Malakan Atına ait sınırlı sayıda genetik materyal GMBA bünyesinde koruma altına alınmıştır.

Anahtar kelimeler: *Equus caballus*, Gen kaynağı, Koruma, Nesli tükenme tehlikesi, Türkhaygen-I.

Turkish Native Horse Breeds and A Conservation Policy

Abstract: This study was carried out to collect information about Turkish Native Horse Breeds. The horse has always been a strong figure in Turkish history and they were used them for different purposes. Because of several reasons horse population of Turkey decreased until present time. At the present time in Turkey there are horse breeds of Anatolian Native, Canik, Coloured, Cukurova, East Anatolian, Hınısın Kolukısı, Karacabey, Karakachan, Kula of Camardı, Malakan, Midilli of Ayvacık, Nonius, Thrace, Turkish Arabian, Turkish Thoroughbred, and Uzunyayla. Some of those breeds are endangered and some of them are nearly extinct. The Genetic Engineering and Biotechnical Institute (GEBI), Marmara Research Centre applied a project entitled the “In Vitro Conservation and Preliminary Molecular identification of some Turkish Domestic Animal Genetic Resources” (TURKHAYGEN-I). Limited cryopreservation of genetic material of five breeds, Canik, Cukurova, Kolukisa of Hınıs, Malakan and Mytilene, has already been undertaken at GEBI.

Key words: *Equus caballus*, Endangered, Genetic resource, Preservation, Turkhaygen-I.

Giriş

Medeniyetler beşiği Anadolu, evcil çiftlik hayvanları bakımından çok zengin bir görünüme sahiptir. Birçok büyük ve küçükbaş; toynaklı; kedi ve köpek; kanatlı gibi genetik kaynaklarını bünyesinde barındırır (Yılmaz ve Ertuğrul 2011a-g, Yılmaz ve ark. 2011a-c, Wilson ve ark. 2011). Bu evcil hayvanlardan at, tarihimizde çok önemli bir yer tutmuştur. Türkler tarihleri boyunca ata binmiş, savaşmış, etini yemiş, sütünden kıymız yapmış ve içmiş, kuyruk kılından yaptığı kopuzu çalmış, kemiğini ok ucu olarak kullanmış ve derisini işlemiştir (Düzgüneş 1946). Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde at varlığımız azalmaya başlamış ve cumhuriyet döneminde en alt seviyeye inmiştir. At sayımızın azalmasında başlıca iki neden bulunmaktadır. Birinci neden; 1850-56 yıllarında Kırım, 1877-78 yıllarında Doksanüç, 1914-18 yıllarında I. Dünya Savaşı ile II. Dünya Savaşı süresince gerçekleştirilen Seferberlik uygulamaları sırasında at varlığımızın önemli ölçüde azalmış olmasıdır. İkinci neden ise ulaşım, savaş, endüstri ve tarım gibi alanlarda at kullanımının yerini makinelerin almasıdır. Bir zamanlar Macaristan atçılığının temelini bile Türk atları atmış iken, şimdiki durumumuz Macaristan’dan çok geri durumdadır (Düzgüneş 1946). Atın evcilleştirilmesi, insanlık tarihinde en az ateş veya tekerliğin icadı kadar önemli olmuştur. Fransız ilim adamı Buffen’a göre at yaklaşık M.Ö. 4000 yıllarında Türkler tarafından evcilleştirilmiştir. Koppers ise atın Türkler tarafından evcilleştirilmesi ile atlı çoban kültürünün ortaya çıktığını ve insanlık tarihinin bugüne gelmesinde Türklerin bu buluşunun büyük yeri olduğunu savunmaktadır. Flor, Türklerin atı evcilleştirdiğini ve insanlığın hizmetine soktuğunu iddia etmektedir. Schmidt ise atın Türkler tarafından evcilleştirildiğini ve Türklerin ata ilk binen insanlar olduğunu belirtmektedir (Türkmen 1996). 20. yüzyılda mekanizasyonun ilerlemesi ve motorlu taşıtların yaygın olarak kullanılmaya başlamasına kadar en önemli ulaşım, savaş ve tarım aracı olarak kullanılmıştır. At sözcüğü eski ve yeni bütün Türk dillerinde aynı şekilde kullanılır (Emiroğlu ve Yüksel 2009). Dünyanın büyük

medeniyetlerinden Çin Medeniyeti at ile Türkler sayesinde tanışmıştır. Macar bilgini Ligeti, Çinlilerin ata binmeyi ancak M.Ö. 300 yıllarında Asya Hunlarından öğrendiğini söylemektedir. O tarihe kadar uzun ve entari biçiminde elbise giyen Çinlilerin, ata binebilmek için Türklerin giydiği pantolonu tercih etmeye başladıklarını bildirmektedir. Ayrıca Çinliler atlı okçu birliklerini de Türklerden görmüş ve uygulamışlardır (Kafesoğlu 1987). Büyük Hun Hakanı Oğuz Han, ordusundaki atları dünyanın dört yönüne göre dört renge ayırmıştı. Kuzey ordusu atları yağız, güney ordusu atları kula, batı ordusu atları kır ve doğu ordusu atları baklakır renkte idi. Ulu hakan Mete Han'ın ordusunda ise 400.000 süvarisi vardı. Çin kaynaklarına göre Göktürk çağında Türklere ait 11 değişik at ırkı bulunuyordu. Türkler Çinlilere at veriyor, karşılığında top ipek alıyorlardı (Türkmen 1996).

At için yazılan kaside veya mersiyelere rahşiye adı verilir. At için rahşiye yazan tek millet Türklerdir (Bilgin 1995). İslamiyet'in ata bakışı hep olumlu olmuştur. Bu yüzden Türkler İslam ile tanıştıktan sonra Türk atlı kültürü körelmemiş, aksine ilerlemiştir. Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra "cihana hükmetme" ülküsünü gerçekleştirmek için at sırtından inmemişlerdir. İslamiyet'in doğduğu Arabistan Yarımadasında ise, o tarihlerde at kültürü değil deve kültürü hâkim idi (Türkmen 1996). Pers ve İskender Ordularında görev alan Araplar ata değil sadece deveye biniyorlardı. Romalı kumandan Gallus, M.Ö. 26 yılında Arapların atının olmadığını bildirmektedir. Kaldı ki Arapça at anlamına gelen "feres" sözcüğü bile Farsça kökenlidir (Emiroğlu ve Yüksel 2009). Ünlü Arap edebiyatçısı el-Cahiz, bir Arap ordusunun, sadece 18 Türk savaşçısından meydana gelen bir birlik tarafından saldırıya uğradığından bahseder. Yine başka bir eserinde Türklerin atı engabeli arazide, Arap'ın düz arazide sürmesinden daha hızlı sürdüğünü söyler. Atının birini dinlendirmek istediğinde, yere basmadan diğerine geçtiğini nakleder. Et-Tusi ise başkaları 10 mil gitmeden Türklerin 20 mil yol alabildiklerinden bahseder. 922 yılındaki Abbasi elçilik heyetindeki İbn Fazlan, aralarında 10.000 binek atı ve 100.000 koyuna sahip olan Türkler ile tanıştığını aktarır. Yine Fahr-i Müdebber 13. yüzyılda yazdığı bir şiirinde dünya milletlerini tarif ederken "Türkler binicidir, diğerleri yükür." demiştir (Türkmen 1996). Osmanlı İmparatorluğunu kuran Türk milletinin Anadolu'da tutunmasında ve birkaç yüzyıl geçmeden cihanın neredeyse yarısına hükmetmesinde atın ve atlı süvarilerin eşsiz rolü olmuştur. 16. Yüzyılda Osmanlı Ordusundaki süvari sayısı 200.000 idi ki, bu kuvvet zamanın en büyük kuvveti idi. Aşık Paşa tarihinde, Sultan Orhan'ın atını kendisinin nalbanda götürdüğü ve nallattığı bildirilmektedir (Aral 1974). Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde bir miktar at adeta hayatta kalmaya çalışmaktadır. Bu atların büyük kısmını Anadolu Yerli Atı olarak isimlendirilen at oluşturmaktadır. Anadolu Yerli Atı dışında, mahalli bazı tip ve ırklarımız da bulunmaktadır. Bazıları yok olma tehlikesi altında bulunan günümüz at ırklarından bazıları Alaca, Anadolu Yerli, Ayvacık Midillisi, Canik, Çamardı Kulası, Çukurova, Doğu Anadolu, Hınısın Kolıkıyası, Karacabey, Karakaçan, Malakan, Nonyus, Trakya, Türk Arap, Türk İngiliz ve Uzunyayla Atıdır (Said 1940, Düzgüneş 1946, Batu 1962, Yarkın 1962, Güleç 1998, Güleç 2002, Güleç 2007a, Güleç 2007b Emiroğlu ve Yüksel 2009).

Çizelge 1. Cumhuriyet dönemi at varlığı*.

Yıl	At mevcudu
1928	491,000
1940	898,000
1950	1,140,000
1960	1,312,000
1970	1,110,000
1980	807,000
1990	545,000
2000	309,000
2009	179,855

(Yarkın 1962, Anonim 2011e)

*1928-1960 yılları arası Yarkın (1962), 1960-2009 yılları arası faostat.fao.org (Anonim 2011e) kaynağından faydalanılmıştır.

Uluslararası At İrkları Ansiklopedisi'nde bildirdiğine göre, dünyada 500'ün üzerinde at ırkı bulunmaktadır. Bu ırkların yetiştirildiği ülkelere bakıldığında Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya ülkelerinin önde oldukları göze çarpmaktadır (Hendricks 1995). Yaklaşık 40 at ırkı bulunan ABD'nde atçılık 21. yüzyılda önemini korumaktadır. Soyu tükenmeye yüz tutan Miniature, Mustang, Paint Horse, Appaloosa, AraAppaloosa, Chickasaw, Kiger Mustang, Palomino, Pinto ve Welera Pony gibi ırklar özel önemle korunmaktadır. Önemli at yetiştirme merkezlerinden birisi de Avrupa ve Asya kıtasıdır (Hendricks 1995).

1.Nesli Tükenme Tehlikesi veya Ağır Tehdit Altında Olan At Irkları

Endemik özellik taşıyan ve yok olma tehlikesi altındaki bu ırklarımızdan bazıları şunlardır:

1.1. Alaca

Alaca don rengi antik dönemlerden beri sembolik özelliği olan bir don rengi olarak algılanmaktadır. Kuzey ormanlarındaki Barbarlar M.Ö. IV. yüzyılda Tcheou-you olarak adlandırılan ve kaplanla kıyaslanan bir at ırkı yetiştirdiler. Haneda (Esin 1995)'ya göre Çinlilerin Orta Asya'dan aldıkları ve "cennet atı" olarak adlandırdıkları atlar alaca at idi. Türkçe'deki "alaca" kelimesine Han Döneminden itibaren yazılı Çin kaynaklarında rastlanmaktadır (Esin 1995).

Çok seyrek olarak yurdun çeşitli bölgelerinde görülse de, yurdumuzun Ardahan Gölü, Kars Arpaçay ve Susuz ilçelerinde yoğunlaşmış bir grup alaca at bulunmaktadır (Şekil 1). Alaca atların ayrı bir ırk mı, yoksa sadece bir renk varyetesi mi oldukları tartışmalıdır (Yılmaz and Ertuğrul 2011a). Atlarda alacalılık Tobiano (TO) ve Overo (O) adlı, dominant etkili iki gen tarafından detemine edilmektedir (Thiruvankadan ve ark. 2008). ABD'nde alaca atlarla ilgili iki adet federasyon bulunmaktadır (Anonim 2011a, Anonim 2011c). ABD'de alaca atların henüz ırk olarak kabul edilmediği zamanlarda, birkaç alaca at yetiştirme derneği kurulmuş ve alaca at yetiştirilmesi teşvik edilmiştir. Daha sonra bu ülkede Amerikan Alaca At Yetiştirme Birliği (the Pinto Horse Association of America-PtHA) 1930 yılında kurulmuştur. Bu birlik sadece alaca atları kaydettiği gibi, kendi birliğine kayıtlı alaca atlardan dünyaya gelen, alaca olmayan atları da kayıt altına alır ve damızlık stoku olarak elde tutar. Bir atın alaca (Pinto) at olarak kayıt edilebilmesi için, seki ve akıtma gibi nişane olmamak şartı ile vücudunda en az 58 cm² (7.5 square inches) beyazlık yeterlidir (Anonim 2011b).

Şekil 1. Alaca at

Alaca atlarda bir atın alacalığı adlandırılırken, atın vücudunda beyaz bölge daha çoksa don "alaca", eğer beyaz bölge daha az ise "..... alaca" şeklinde adlandırılır. Üzerinde beyaz bölgesi daha fazla doru bir at "alaca doru", kırmızı bölgesi daha fazla ise "doru alaca" olarak adlandırılır (Yarkın 1962). Alaca atlarda gerçekleştirilen bir çalışmada cidago yüksekliği 134.5 cm, sağrı yüksekliği 135.3 cm, vücut uzunluğu 138.2 cm, göğüs çevresi 153.2 cm, göğüs derinliği 61.0 cm, göğüs genişliği 39.4 cm, ön incik çevresi 17.6 cm, baş uzunluğu 54.6 cm ve kulak uzunluğu 13.4 cm olarak bulunmuştur (Yılmaz ve Ertuğrul 2011a).

1.2. Anadolu Yerli

Zeki Said'e göre Anadolu'da başlıca 3 tip at vardır: Yerli tip, Çukurova tipi ve Arap Atı tesirinde kalmış tip. Bunların haricinde sınırlı bölgelerde yetiştirilen ve fazla yaygınlaşmamış mahalli ırklar da bulunmaktadır (Said 1940, Yarkın 1962, Sönmez 1975). Anadolu Yerli atı (Şekil 2), Türkiye at popülasyonu içinde en fazla sayıya sahip olan ırk olarak kabul edilmektedir (Düzgüneş 1946, Batu 1962, Yarkın 1962, Hendricks 1995). Anadolu Yerli atı ile ilgili Sığindere

O. YILMAZ

(1977) bir çalışma yapmış ve cidago yüksekliği 138.7, sağrı yüksekliği 138.2, vücut uzunluğu 138.1, göğüs çevresi 152.0, göğüs derinliği 60.3, göğüs genişliği 31.7, ön incik çevresi 17.0, baş uzunluğu 53.5 ve kulak uzunluğu 17.0 cm olarak bulunmuştur. Aral (1974) ise ortalama 135 (128-140) cm cidago yüksekliği, 152-160 cm göğüs çevresi ve 17-19 cm ön incik çevresi ölçülerini bildirmiştir.

Şekil 2. Anadolu Yerli Atı

1.3. Aывacık Midillisi

Çanakkale'nin Aывacık İlçesi ve çevresinde yetiştirilmektedir. Küçük yapılı ve dayanıklı bir attır (Şekil 3). Bu bölgede genellikle ylık halinde yetiştirilirler. Ergin yaşa gelenler kement ile yakalanarak, yetiştiricilere satılmaktadır. Cidago yüksekliği 116-120 cm arasındadır. Yelesi uzun, bacakları kısa ve kalın yapılıdır. Toynakları geniş, tırnakları sert ve dayanıklıdır. Boyun kısa ve kuvvetli olup, göğüs bağlantısı oldukça derindir. Omuzlar az meyilli ve uzundur. Ön göğüs iyi teşekkül etmiştir ve derindir. Karnın orta büyüklükte ve böğürleri kapalıdır. Genellikle al don ve tonları görülmekle birlikte, kır donlu hayvanlara da rastlanır. Rahvan yürüyüşlü olmaları ve dayanıklı tırnakları sebebi ile özellikle taşlık, kayalık ve meyilli arazilerde tercih edilirler. Üstüne yüklenen ağır yük ile hızlı ve uzun süre yol alabilirler. Dağlık arazide bir katır kadar dayanıklı ve ustalıklı, ama katırdan daha hızlı yürüyebilirler. Katıra nazaran daha uysal oldukları için, idare edilmeleri daha kolaydır. Sahiplerine karşı oldukça itaatkârdırlar. Ayrıca boylarının kısa olması sebebi ile çocuklar için de iyi bir binek hayvanıdır (Batu 1962, Yarkın 1962, Hendricks 1995, Yılmaz 2007, Emiroğlu ve Yüksel 2009).

Şekil 3. Ayvacık Midillisi (Foto: Emre Alarslan)

1.4. Canik Atı

Orta Karadeniz’de Canik Dağları yöresinde çok eskiden beri yaşamaktadır. 93 Harbinden sonra Kafkasya’dan birçok Çerkez asıllı insan Osmanlı’ya sığınmıştır. Bu insanların bir kısmı deniz yolu ile geldiklerinde, Samsun ve çevre limanlarda karaya çıkmışlardır. Bu yüzden Canik atı kanına bir kısım Çerkez atı kanı da karıştığı kabul edilir (Şekil 4). İhsan Abidin’in 1928 yılında bildirdiğine göre, cidago yüksekliği genellikle 140-145 cm, ön incik çevresi 17-18 cm arasındadır. İbrahim Yarkın ise 1953 yılında cidago yüksekliğini 135 cm, ön incik çevresini 17 cm olarak bildirmiştir. Baş orta büyüklükte ve etlidir. Alın geniş, profil düz, boyun kısa ve cidago belirgindir. Sağrı meyilli, bacaklar kuvvetli, bilekler dik, tırnaklar sağlam, amüdiyet düzgündür. Donları genellikle doru ve tonlarıdır. Dağlık arazide rahat yürüyüşlü, rahvana yürüyüşe alışık, sinirli mizaçlı ve idare edilmesi biraz zor bir attır (Batu 1962, Yarkın 1962, Emiroğlu ve Yüksel 2009, Sönmez 1975, Hendricks 1995).

Şekil 4. Canik Atı (Foto: Ertuğrul Güleç)

1.5.Çamardı Kulası

Niğde'nin Çamardı İlçesi köylerinde genellikle yıllık halinde yaşarlar (Şekil 5). Özellikle kış mevsiminde ağaç kabuklarını dahi yemek zorunda kaldıklarından, çene ve diş yapıları sağlamdır. Zor tabiat şartlarında yaşamının verdiği bir özellik olarak kolay kolay sakatlık görülmez. Cidago yükseklikleri eskiden 155 cm civarında iken, günümüzdeki örneklerinin cidago yüksekliği 125-130 cm civarındadır. Genel vücut yapısı olarak Akal Teke atına benzerler. Ancak ondan daha kısa, tıknaz ve iri kemiklidirler. Tırnakları oldukça sağlam yapılı olup, siyah renklidir. Kemik ve eklem yapıları sağlamdır. Bilekleri kısa ve sağlam yapılıdır. Son derece süratli hayvanlardır. Donları kula donun açıktan koyuya kadar tonlarıdır. Çamardı Kulası'nda seki ve nişaneler çok nadir görülür (Güleç 2007a).

Şekil 5. Çamardı Kulası Atı

1.6. Çukurova

Çukurova Atı (Şekil 6) üzerinde Uzunyayla Atının etkisi olduğu tahmin edilmektedir. Bunun nedeni, eskiden Uzunyayla yilkılarının kış aylarını Çukurova'da geçirmesindedir. Ancak Uzunyayla atlarının başları daha kaba, profilleri dış bükeydir (koçbaşılık) ve bu özellik nedeni ile Çukurova atlarından ayrılırlar. İhsan Abidin ayrıca "Eski Çukurova Tipi" adlı bir attan bahseder (Batu 1962, Yarkın 1962). Eski Çukurova tipinde cidago yüksekliği 150-154 cm, ağırlık 400-500 kg civarındadır. Ancak bu eski Çukurova tipinden günümüzde kaldığı zannedilmemektedir. Çukurova Atı, Anadolu Yerli Atına göre daha yüksek boylu, vücut hatları daha uzunca yapılıdır. Genel vücut yapısı ile, boyun ve orta kısım uzun yapılıdır. Kulaklar genellikle daha uzundur (Yarkın 1962, Hendricks 1995).

Şekil 6. Çukurova Atı (Foto: Ertuğrul Güleç)

1.7. Doğu Anadolu

Doğu Anadolu'nun dağlık bölgelerinde yetiştirilir (Şekil 7). Günümüzde çok az kaldığı tahmin edilmektedir. Daha ziyade Kürt asıllı vatandaşların elinde bulunduğundan, zaman zaman Kürt Atı adı verilmiştir. Bu atın, Arap ve İran atlarının melezlenmesi yolu ile meydana geldiği tahmin edilmektedir. Ufak başlı ve güzel görünüşlüdür. Boyun kısa ve kuvvetlidir. Cidago az belirgin, sırt hattı düz yapılıdır. Cidago yüksekliği nadiren 148 cm'yi geçer (Aral 1974).

Şekil 7. Doğu Anadolu Atı

1.8. Hımısın Kolu Kısası

Bu ata ismini veren kolu kısalık, ön bacakların kısalığı ile ilgili değildir. Göğüs çok derin olduğu için, yandan bakıldığında ön bacaklar kısa olarak görülür. Bu yüzden bu ismi almıştır. İhsan Abidin'e göre Hımısın Kolu Kısası atları (Şekil 8), 93 Harbi sırasında Bağdat'tan gelen Muavin Atlısı Aşireti üyelerinin getirdikleri atların, yöredeki

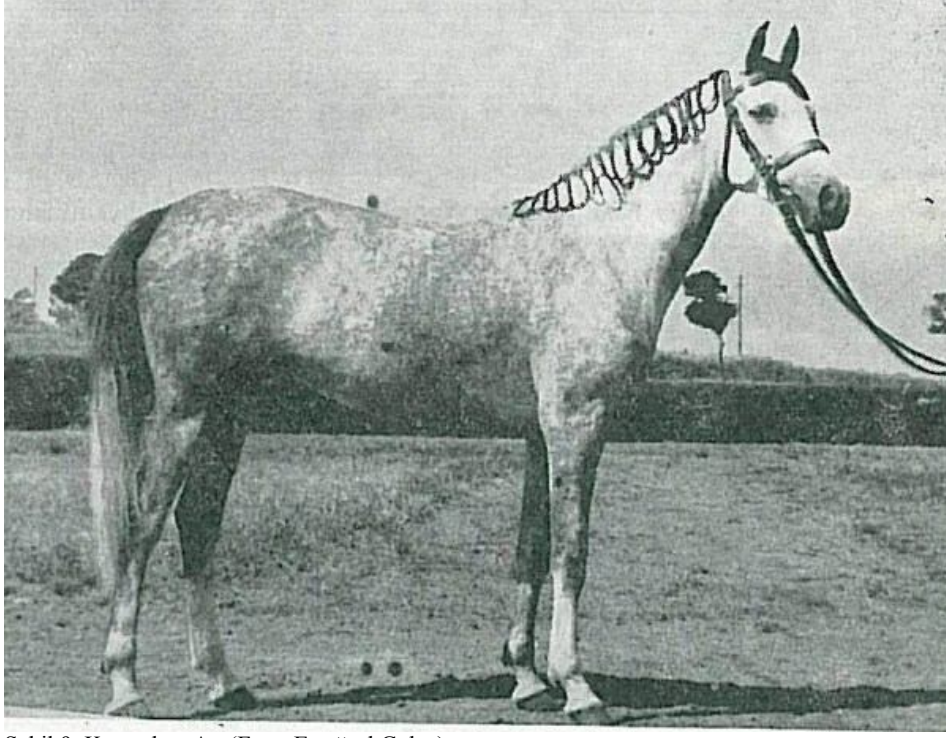
atlarla melezlenmesi sonucu meydana gelmiştir. Hınıs yöresinde özellikle Karayazı ve Karaçoban Aşiretleri bu atları yetiştirirler. Cidago yüksekliği 135-138 cm civarındadır. Baş etli ve güzel görünümlüdür. Alın geniş, kulaklar dik ve ufak yapılıdır. Baş tutuşu dik, kuyruk tutuşu yüksek ve kuyruk sokumu kalındır. Kuyruğun yüksek tutuşlu olması, Irak kökenli Muavin Atlısı Aşireti üyelerindeki Arap atı kanı yüzündendir. Boyun kısa ve kalındır. Göğüs çok geniş ve derindir. Kuyruk ve yele normal uzunlukta olup, bazı örneklerinde daha gürdür. Her renkte don görülmekle birlikte, doru dona daha çok rastlanır. Çok çevik ve hızlı bir attır. Bu atların en önemli özelliği aniden çıkış yapabilme, durabilme ve manevra yapabilme özellikleridir. Bu özellikleri sebebi ile uzun yıllar cirrit atı olarak kullanılmışlardır. Fakat son 25-30 yıldır Erzurum'da oynanan cirrit oyunlarında Arap atı tercih edildiğinden, önemlerini yitirmişlerdir. Kolay kolay yorulmazlar. Çok uzun süreli ve sıkı bir çalışmadan sonra bile, 1-2 saatlik bir dinlenme ile tekrar işe koyulabilirler. Yetiştiriciler genellikle kısa bilekli, kalın ve güçlü eklemli, sağlam ve kalın kemikli, kısa ve güçlü boyunlu, geniş ve derin göğüslü, kalın ve güçlü kuyruk sokumlu, sağlam tırnaklı, dayanıklı, cesur ve hızlı atları damızlıkta tercih etmektedirler. Kalın boyunları ve geniş göğüsleri sebebi ile bu atlara "Aslan göğüslü at" da denilmektedir (Batu 1962, Hendricks 1995, Emiroğlu ve Yüksel 2009, Güleç 2002).

Şekil 8. Hınısın Kolukıyası Atı

1.9. Karacabey Atı

Tam bir binek, koşum ve tarım atıdır (Şekil 9). Birçok örnekleri Türkiye'nin değişik yerlerine dağılmıştır. Yerli Anadolu Atı ile Arap Atının melezlenmesi sonucu Karacabey'de üretilmiş bir ırkıdır. Çifteler Harasından getirilen kısıraklara yetiştirme kuralları içinde zaman zaman safkan Arap ve yarımkarı Arap aygır damızlıkları vermek suretiyle, uzun yıllar süren bir yetiştirme programı çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Dört yaşını tamamlamış ergin atlarda Özkoca (1995)ya göre cidago yüksekliği 153.9 cm, göğüs çevresi 174.3 cm ve ön incik çevresi 19 cm, Aral (1974)'a göre cidago yüksekliği 152-160 cm, göğüs çevresi 170-176 cm ve ön incik çevresi maksimum 19 cm'dir. Arap Atına göre daha yüksek ve iri yapılı, gösterişli ve kuvvetlidir. Eğitilmeye yatkındır ve çabuk eğitilir. Çevre şartlarına uyum kabiliyeti oldukça iyidir. Hastalıklara karşı dayanıklıdır. Yemden yararlanma ve döl verme yeteneği yüksektir (Batu 1962, Aral 1974, Sönmez 1975, Özkoca 1995).

Şekil 9. Karacabey Atı (Foto: Ertuğrul Güleç)

1.10. Karakaçan Atı:

Trakya'da, Trakya Atından başka Karakaçan Atı da yetiştirilir (Şekil 10). Bunlar genellikle gezici olarak, yılki halinde dolaşmakta ve kış aylarını Marmara sahillerine yakın yerlerde geçirmektedir. Yazın ise kuzey sahillerine göç etmektedirler. Karakaçan Atı iri yapılı, geniş karınlı, düşük ve geniş sağırlı hayvanlardır. Eğer eğitilirse, güzel bir koşum hayvanı olabilirler (Aral 1974, Hendricks 1995).

Şekil 10. Karakaçan Atı (Foto: Ertuğrul Güleç)

1.11. Malakan Atı

Genel görünüş olarak geniş ve sağlam yapılıdır. Çok güçlü ve dayanıklıdır. İş yapmaya heveslidir ve kolay idare edilir. Uysal ve insana yakındır. Yarım soğukkanlı, sakin yapılı bir hayvandır. Bu özelliği sebebi ile fayton atı olarak kullanılmak üzere Muğla gibi bazı illere götürülmüştür. Malakan atında baş orta büyüklükte, kaba ve etlidir (Şekil 11). Ganaşlar arası geniştir. Boyunun vücuda bağlantısı kuvvetli olup, orta uzunlukta, kalın ve güçlüdür. Göğüs geniş

O. YILMAZ

ve derindir. Aslan göğüslülere çok sık rastlanır. Bel orta uzunlukta ve kuvvetlidir. Sağrı geniş, kaslı ve düşüktür. Çift (oluklu, mizabeli) sağrıya sık rastlanır. Bacakları güçlü ve kaslıdır. Tırnaklar iri ve sağlam olup, siyah renklidir. Eskiden yağız donun sık görüldüğü literatürde bildirilmekte ise de, daha sonraları Ardenne ve Haflinger ırkları ile yapılan melezlemeler sonucu, doru ve al donluların oranı artmıştır. Bu çalışma dahilinde incelenen Malakanlarda %50 oranında doru, %25 oranında kır ve %25 oranında ise diğer donlar görülmektedir. Ortalama yaşam süresi uzundur. Uzun süre damızlık ve iş hayvanı olarak kullanılabilir (Yarkin 1962, Sönmez 1975, Hendricks 1995, Emiroğlu ve Yüksel 2009, Güleç 2007b, Hamzaoğlu 2007).

Şekil 11. Ardahan'ın Göle İlçesinde Koşulu bir çift Malakan Atı

1.12. Nonius/Karacabey Nonius Atı

Silahlı Kuvvetlerin ağır koşum atı ihtiyacını karşılamak amacıyla başlatılan bir çalışma neticesi yetiştirilmesi başlatılmıştır. Macaristan'dan getirilen Nonyus ırkı damızlık atlar bir süre Karacabey Harasında yetiştirilmiştir (Şekil 12). Ayrıca yerli atlarımızla melezleme yapılmıştır. Ağır cüsseli, sert mizaçlı hayvanlardır. Artık yetiştirilmesi yapılmamaktadır (Aral 1974, Sönmez 1975, Hendricks 1995, Özkoca 1995).

Şekil 12. Karacabey Nonius Atı (Foto: Ertuğrul Güleç)

1.13. Trakya Atı

Trakya'nın her tarafında yetiştirilirler. Trakya atı (Şekil 13), Anadolu atına benzerse de, üretme bölgesinin uygunluğu, mera ve otlakların bolluğu, yöre halkının tarım yönünden ileri teknikleri uygulaması bakımından Trakya Atı, Anadolu Atından daha iri yapılı ve kuvvetlidir. Genellikle diğer Anadolu yerli atları gibi, Trakya atı da kanaatkar ve her türlü zorluğa dayanıklı bir hayvandır. Eğer ıslah edilirse, iyi bir süvari ve hafif koşum hayvanı olabilirler (Aral 1974, Hendricks 1995).

Şekil 13. Trakya Atı (Foto: Ertuğrul Güleç)

1.14. Türk Arap

Türk Arap Atlarının kökeni Suriye ve Irak bölgelerinde dolaşan Mevali, Hadidi, Ebu Halit, Aneze ve Şammar gibi göçmen aşiretler elinde bulunan Arap Atlarına dayanır (Şekil 14). Bu kabileler elinde yetiştirilen en ünlü Arap Atı soyları Saklaviyetül Cedran, Ümmü Urkup, Eşşüveymetus Sabbah, Küheyletül Acuz ve Ubeyyetüş Şerrak'tır. Bu Arap Atı soyları içinde Seklaviler ırkının güzellik ve inceliklerine sahiptirler. Ama cüsse olarak ufak yapıdadırlar. Küheyletül Acuzlar vücut yapısı olarak nispeten iri yapıdadırlar. İyi huylu ve canlı hayvanlardır. Ubeyyetüş Şerrak Atları damızlık yönünden çok önem verilen ve kıymetli tutulan hayvanlardır. Arap Atlarının profili düz, cephesi geniş, göz çukurlukları belli hayvanlardır. Baş ufak yapılı, kuru ve güzel görünüşlü; gözler belirgin, parlak ve canlı; cephe geniş, kulaklar ufaktır. Perçem ve yele seyrek, kılları oldukça yumuşaktır. Cidago yüksekliği ortalama 138-155 cm arasındadır. (Batu 1962, Aral 1974, Sönmez 1975, Hendricks 1995).

Şekil 14. Erzurum'un Ilıca İlçesi'nde, Ilıca Atlı Spor Cirit Kulübü'ne ait bir Türk Arap Atı

1.15. Türk İngiliz

Dünyada tüm İngiliz Atları (Şekil 15) şecerelidir ve hepsinin kökeni Osmanlı İmparatorluğu hinterlandından İngiltere'ye götürülme Byerly Turk, Darley Arabian ve Godolphin Arabian Aygırlarına dayanır (Güleç 2005). Cidago yükseklikleri ortalama 165 (155-180) cm.dir. Donları genellikle al ve doru olup, nadiren yağız ve ara sıra kır donlulara rastlanır. Baş, vücuda göre ufak yapılı ve güzel görünüşlü ise de, Arap Atının başı kadar değildir. İngiliz atı, Arap Atına göre daha yüksek boylu ve daha uzun yapıdadır (Aral 1975, Sönmez 1975). Dünyada kısa mesafe koşularında İngiliz atını geçecek herhangi bir at ırkı bulunmamaktadır (Güleç 2004).

Şekil 15. Türk İngiliz Atı

1.16. Uzunyayla (Çerkez) Atı

Uzunyayla Atının (Şekil 16) kökeninin, 93 Harbi sonrasında Osmanlı topraklarına göç eden Kafkasya kökenli Çerkezler dolayısı ile Kafkasya olduğu bilinmektedir. Uzunyayla yöresi, Kayseri'nin Pınarbaşı ile Sivas'ın Gürün ilçesinin köylerini içine alan bir bölgedir. Cidago yükseklikleri 140-155 cm, ön incik çevresi 18-20 cm arasındadır. Baş oldukça büyüktür. Göz bölgesi az belirgin olup, gözleri küçük ve canlıdır. Profil genel olarak burun üzerinde bombeli olup, yarım veya tam koç burunludur. Boyun kaslı ve orta uzunluktadır. Boyunun göğüsle birleşme bölgesi boğumludur. Cidago belirgin, omuzlar dik, bel uzun, sağrı güçlü, kısa ve düşüktür. Göğüs kafesi derin ve geniştir. Karın kesif yemle beslendiğinde normal, ama yıldı halinde beslendiğinde geniş ve bazen sarkıktır. Bacaklar ve bacak bağlantıları düzgün, mafsalları geniş, bilek eklemleri kalın ve büyük, bilekler kısa ve bilhassa yıldı atlarında çok defa yatıktır. Tırnaklar kuvvetli ve siyahtır. Tırnaklar yaygın olmayıp, toplu ve çok sağlamdır. Derileri kalın, kılları sert, yele ve kuyruk kılları sık, sert, kalın ve uzundur. İncikleri kuvvetli olup, genellikle uzundur. Don genellikle dorudur. Doru donun dışında yağız, kır ve nadiren de olsa al donlara rastlanır. Fakat al don yetiştiricilerce pek tutulmaz. Ayrıca akıtma ve nişaneler de yetiştiricilerce pek tercih edilmez (Yarkın 1962, Aral 1974, Sönmez 1975, Hendricks 1995, Emiroğlu ve Yüksel 2009, Güleç 1998).

Şekil 16. Uzunyayla Atı (Foto: Ertuğrul Güleç)

Çizelge 2. Mayıs 2001 itibari ile Türkiye yerli at ırklarında genetik materyal koruma çalışmaları.

İrk	Yer		
	Genetik Mühendisliği ve Biyoteknoloji Enstitüsü		Lalahan Hayvancılık Araştırma Enstitüsü
	DNA	Hücre	DNA
Ayvacık Midillisi	49 hayvan	40 hayvan	49 hayvan
Canık	64 hayvan	33 hayvan	64 hayvan
Çukurova	60 hayvan	51 hayvan	60 hayvan
Hınıs	60 hayvan	42 hayvan	60 hayvan
Malakan	64 hayvan	51 hayvan	64 hayvan

Kaynak: Anonim 2011d

Sonuç

Çeşitli nedenlerden dolayı yerli at popülasyonumuzun azaldığı bir gerçektir. Bazı ırkların nesli tükenmiş, nesli tükenme tehdidi veya ağır tehdit altındadır. Çamardı Kulası (Şekil 5) Kırşehir Kurutlu Kaytalısı (Şekil 17) ve Kızılcahamam Topuğu Kılıslısı (Şekil 18) Atlarının neslinin tükendiği düşünülmektedir. Marmara Araştırma Merkezi, Genetik Mühendisliği ve Biyoteknoloji Enstitüsü tarafından hazırlanan “Türkiye Yerli Evcil Hayvan Genetik Kaynaklarından Bazılarının İn Vitro Korunması ve Ön Moleküler Tanımlanması - I (TÜRKHAYGEN – I)” 2005 yılında başlamış ve 2011 yılı sonuna kadar devam edecektir (Arat 2011). Proje kapsamında Ayvacık Midillisi, Canık, Çukurova, Hınısın Kolu Kısası ve Malakan atları üzerine bazı çalışmalar yapılmıştır (Çizelge 2). Bu projenin bitiminde, devam projesinin daha kapsamlı şekilde hazırlanması planlanmaktadır. Türkiye yerli at ırkları konusundaki çalışmalar genişletilerek devam ettirilmelidir. Anadolu Yerli, Türk Arap ve Türk İngiliz atları dışında kalan atlar ile ilgili yapılan çalışma yok denecek kadar azdır. Öncelikle at popülasyonu net olarak belirlenmeli, daha sonra atlar ile ilgili morfolojik tanımlamalar gerçekleştirilmelidir. En sonunda ise *ex situ* ve *in situ* koruma tedbirleri alınmalıdır.

Şekil 17. Kırşehir Kurutlu Kaytalısı (Foto: Ertuğrul Güleç)

Şekil 18. Kızılcahamam Topuğu Kılısı (Foto: Ertuğrul Güleç)

Kaynaklar

- Anonim (2011a) Pinto Horse. <http://www.apha.com> 2011/pinto (Erişim 26.02.2011)
- Anonim (2011b). Pinto Horse. http://www.en.wikipedia.org/Pinto_horse. (Erişim 12 Kasım 2011)
- Anonim (2011c) Pinto Horse. http://www.pinto.org/about_pinto (Erişim 26.02.2011)
- Anonim (2011d). Turkhaygen Projesi. <http://www.turkhaygen.gov.tr> (Erişim 19.10.2011)
- Anonim (2011e). Turkhaygen Projesi. faostat.fao.org/site/573/default.aspx#ancor (Erişim 19.03.2011)
- Aral N, (1974). Türkiye’de Yetiştirilen Hayvan Türleri, Yetiştiricilik Tarihi ve Teknolojisi (1923-1931). Türkiye Jokey Kulübü Yayınları. Ankara.
- Arat S, (2011). In Vitro Conservation and Preliminary Molecular Identification of Some Turkish Domestic Animal Genetic Resources (Turkhaygen-I). Genetic Engineering and Biotechnology Institute, Gebze, Kocaeli, Turkey. <http://www.turkhaygen.gov.tr/data> (Erişim 22.12.2011)
- Batu S, (1962). Türk Atları ve At Yetiştirme Bilgisi. A. Ü. Veteriner Fakültesi Yayınları:13. Ankara.
- Bilgin O, (1995). Türk Edebiyatında Rahşiyeler. Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık Sempozyumu Kitabı. Resim Matbaacılık A.Ş. İstanbul.
- Düzgüneş O, (1946). Atçılık-Üretim, Bakım ve Yemleme Usulleri. Ali Rıza İncelemdaroğlu Basımevi. Zonguldak.
- Emiroğlu K, Yüksel A, (2009). Yoldaşımız At. Yapı Kredi Kültür Yayınları, No:1744. İstanbul.
- Ertuğrul M, Dellal G, Soysal İ, Elmacı C, Akın O, Arat S, Barıtcı İ, Pehlivan E, Yılmaz O, (2009). Türkiye Yerli Koyun Irklarının Korunması. U. Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi. 23(2): 97-119.
- Esin E, (1995). Türk Sanatında At. Türk Kültüründen At ve Çağdaş Atçılık Sempozyumu (Ed. Naskali, E. G.). Resim Matbaacılık. İstanbul.
- Güleç E, (1998). Uzunyayla Atı. Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Yayınları (Elde basım). Ankara.
- Güleç E, (2002). Cihan Şümül Atımız Hınıs Atı. Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Yayınları (Elde basım). Ankara.
- Gulec E, (2004). Turk İngiliz Atı. (Elde basım), Ankara
- Güleç E, 2005. Türk İngiliz Atı. (Elde basım), Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Yayınları, Ankara.
- Güleç E, (2007a). Çamardı Kulası Atı. Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Yayınları (Elde basım). Ankara.
- Güleç E, (2007b). Ardahan Atı (Malakan Atı). Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Yayınları (Elde basım). Ankara.
- Hamzaoğlu M, (2007). Malakan Atı (Ardahan Atı). Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği Yayınları (Elde basım). Kars.
- Hendricks BL, (1995). International Encyclopedia of Horse Breeds. Univercity of Oklahoma Press. Norman and London, UK.
- Kafesoğlu İ, (1987). Türk Bozkır Kültürü. Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. Ankara.
- Özkoca A, (1995). Türkiye’de At Yetiştiriciliği ve Suni Tohumlama Teknolojisi. Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık Sempozyumu Kitabı. Resim Matbaacılık A.Ş. İstanbul.
- Said Z, (1940). Türkiye’de Atçılığın Ehemmiyeti ve Araştırma Mevzuu. T. C. Ziraat Vekâleti Yüksek Ziraat Enstitüsü Çalışmalarından, Sayı:62. Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayını. Ankara.
- Sönmez R, (1975). At Yetiştirme-Özel Zootečni. Ege Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları No:141. Ege Ü. Matbaası. İzmir.
- Thiruvankadan A K, Kandasamy N, and Panneerselvam (2008). Coat Colour Inheritance in Horses. *Livescotk Science*, 117: 109-129.
- Türkmen M, (1996). Türklere Geleneksel Atlı Sporların Yapılışı, Kaynağı ve Bilinmeyen Yeni Boyutları (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Yarkın İ, (1962). Atçılık. A. Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları No:40, Ders Kitabı No:20. Ankara Ü. Basımevi, Ankara.
- Yıldırım İG, (2007). Atlarda Genel Vücut Yapısının Morfometrik Yöntemlerle İncelenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Aydın.
- Yılmaz O, Akin O, Ertugrul M, Wilson RT, (2011a). Running Head: Cattle Resources and Conservation in Turkey, *Journal of Animal Genetic Resources*, 48 (2): Baskıda.
- Yılmaz O, Ertuğrul M, Wilson RT, (2011b). Domestic Livestock Resources of Turkey: Water Buffalo. *Tropic Animal Health and Production Journal*. DOI 10.1007/s11250-011-9957-3.
- Yılmaz O, Ertugrul M, Wilson RT, (2011c). The Domestic Livestock Resources of Turkey: Camel. *Journal of Camel Practice and Research*. June.2011, (1) 1-4.
- Yılmaz O, Ertuğrul M, (2011a). Description of Coloured Horses Raised in Turkey. *Journal of Agricultural Science and Technology, Bulgaria* (Kabul edildi, 3 (3): 203-206.
- Yılmaz O, Ertuğrul M, (2011b). Some morphological characteristics of Turkish Tazi (Sighthound). *Journal of Animal and Plant Sciences, Pakistan* 21 (4): Baskıda.
- Yılmaz O, Ertuğrul M, (2012c). Some Morphological Characteristics of the Tarsus Fork-nose Dog in Turkey. *Bulgarian Journal of Agricultural Science, Bulgaria* 18(1): Baskıda.
- Yılmaz O, Ertuğrul M, (2011d). Some Morphological Traits of the Zagar (erect-ear) Dog in Turkey. *İğdir Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. 1(2): 107-112.

- Yılmaz O, Ertuğrul M, (2011e). Some Morphological Traits of Donkeys Raised in Iğdir, Turkey. Iğdir Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi. 1(2): 113–116.
- Yılmaz O, Ertuğrul M, (2011f). Eşeğin Evcilleştirilmesi. Iğdir Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi. 1(3): 111–115.
- Yılmaz O, Ertuğrul M. (2011g). Spread Story of Kangal (Karabash) Shepherd Dogs in The World. Iğdir Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi. 1(3): 116–120.
- Yılmaz Ö, (2007). Ayvacık Midillisi (Yayımlanmamış lisans bitirme tezi). Çanakkale Ü. Ziraat Fakültesi Zootekni Bölümü. Çanakkale.
- Wilson RT, Yılmaz O, Ertugrul M (2011). The Domestic Livestock Resources of Turkey: Pig. Pig Veterinary Journal by Pig Veterinary Society.